

DÉMONI, NETVOŘI, BOŽSTVA podivné bytosti řeckých bájí

V řeckém bájesloví se setkáváme s řadou podivných postav, které bychom v termínech moderní doby označili nejspíše za produkty genetické manipulace a experimentů nebo nadměrné konzumace halucinogenních látek: s tvory s lidskou hlavou a zvířecím tělem nebo stvořeními obdařenými několikanásobným počtem určitých orgánů, které mnohdy pocházejí z jiných živočišných druhů. Němčina pro ně má výstižné jednotné označení *Mischwesen* - "smíšené" či "složené bytosti".

Nepatří k nim zdaleka jen bájně obludy, které sužují lidstvo. Vyskytují se také ve starších generacích bohů a prakticky ve všech živlech a sférách. Samotná Země je například vedle Títánů a Gigantů také matkou jednookých Kyklópů, storukých obrů Hekatoncheirů a stohlavého draka Týfáóna.

Většina těchto fantastických stvoření našla svůj předobraz v démonech a božstvech Egypta a starého Orientu a řada řeckých bájí o nestvůrách zde má patrně i své jádro. Výtvarné umění Východu ovlivňovalo minójskou i mykénskou kulturu, po období temna na přelomu 2. a 1. tisíciletí př. Kr. zasáhla Řecko na počátku 7. století př. Kr. další, velice výrazná orientalizující vlna. Neodráží se jenom ve výtvarném umění, ale i v literatuře - právě v této době vzniká Hésiodova Theogonie, silně poznamenaná babylónskými mýty o stvoření světa. Tyto východní vlivy se prostřednictvím řeckých kolonií v Itálii promítly i do umění Etrusků, jejichž svět je rovněž plný fantastických nestvůr a démonů.

V historické době si Řekové na rozdíl od Egyptanů představovali své bohy zcela sobě podobné, pouze dokonalejší, krásnější a moudřejší, obdařené nadlidskou mocí a nesmrtelností. Ještě Zeus a zejména některá božstva nižšího řádu však na sebe dokáží vzít podobu zvířete, a zejména přírodní bužci si své zvířecí rysy podrželi ve výtvarném umění po celou antiku.

Význam jednotlivých cizorodých částí může být buď symbolický (dravčí pařáty a zobany značí nebezpečí, křídla rychlost, sto očí neutuchající bdělost, sto rukou neobyčejnou zručnost), nebo definuje živel či oblast působnosti dotyčného tvora (rybí ocas - moře, hadí ocas - země, křídla - vzduch a nebesa). Mnohdy se také jistě jedná o zhmotnění lidských úzkostí a strachů i temnějších stránek lidské mysli, proto se s podobnými bytostmi setkáme v podstatě ve všech mytologiích. Nejbližší jsou nám ovšem ty řecké, jimž se podařilo prostřednictvím křesťanského umění přenést se z dávných časů až do našeho dnešního světa.

VODNÍ SVĚT

Moře je ve většině kosmogonií nejstarším živlem, z něž povstal veškerý život. Tajemný svět bezedných mořských hlubin tak obývá nejen Poseidón se svou manželkou a průvodem Néreoven, Tritónů, hippokampů a vodních kentaurů, jak jej známe z helénistického a římského umění, ale i tvorové mnohem starší, k nimž patří především mořští starci Ókeanos, Pontos či Néreus. Jsou většinou vlídní a dobrotiví, protože s jejich požehnaným věkem souvisí hluboká moudrost a znalost všech věcí. O tu se však se smrtelníky nehodlají jen tak dělit...

Z bájí víme o Hérákově zápasu s mořským starcem Néreem, který se hrdinovi zdráhal prozradit cestu k Hesperidkám střezícím zlatá jablka, jejichž získání bylo jedním z dvanácti Hérákových úkolů. Jako většina božstev dokázal Néreus měnit svou podobu a s Héráklem se utkal jako napůl člověk a napůl obludný vodní plaz.

Takřka identicky bývá v attickém vázovém malířství zobrazován také **Tritón**. Báje o příčinách jeho boje s Héráklem se nám v literárních pramenech nedochovala, podle pozdějších mytografů se však Tritón k ostatním hrdinům chová mnohem přátelštěji: Théseovi pomáhá vyzvednout z moře zlatý prsten, který tam vhodil krétský král Mínós, aby si ověřil tvrzení o Théseově božském původu, a přispěje také Argonautům, když jejich loď uvázne na mělčině.

Své ochranné duchy či víly mají nejen slané mořské proudy, ale také všechny řeky, potoky, prameny a studánky. Jedním z nejmocnějších je **Acheloós**, který představuje jakýsi negativ Mínótaura nejen co do podoby, ale i vzhledem k povaze. Nejedná se totiž o vražedné monstrum, ale životodárné vodní božstvo, ve vyprahlém Řecku obzvláště ceněné, otce všech ostatních sladkých pramenů a vodních nymf, jehož jméno nese řeka v severozápadním Řecku.

Vzdor svému spojení s vodním živlem není obdařen rybím ocasem ani ploutvemi. Bývá zobrazován sice s bujnými prameny vlasů a vousů, ale s býčími rohy nebo jako býk s lidskou hlavou. Tato jeho podoba navazuje na strážce paláců na Blízkém Východě. Velké úctě se těšil zejména v řeckých městech v Jižní Itálii a na Sicílii, kde se objevuje jako "erbovní" znak na mincích Neapole či Gely. Tak těsné spojení výsostně vodního božstva se suchozemských zvířetem není v řeckých bájích výjimečné. Sám vládce moří Poseidón byl považován za stvořitele koní a bral na sebe koňskou podobu.

Podobně jako Kentaur Néssos vzplanul podle bájí i Acheloós láskou k dceři krále Oinea Déianeire. Při zápasu s Héráklem o její ruku, v němž na sebe bral také podobu skvrnitého hada a býka, mu Héráklés ulomil roh, ze kterého se stal později roh hojnosti.

CHTHONICKÁ BOŽSTVA

Ocasem a šupinami nebývají vybaveni pouze vodní tvorové, ale také někteří héróové, zakladatelé a ochránci určitých obcí, a především ještě předřecká chthonická božstva neindoevropského původu, pokládaná za zrozence Matky Země, která Řekové po svém příchodu částečně přejali a transformovali a z převážné části nahradili Olympany.

K těmto prastarým domorodým božstvům či heroizovaným polobohům patřil i **Kekrops**, napůl člověk, napůl had, mytický zakladatel Athén (které původně nesly název Kekropia) a zároveň jejich první král, který byl podle pozdějších bájí ustanoven rozhodčím ve sporu mezi Poseidónem a Athénou o Attiku. Poseidón udeřil trojzubcem do skály a nechal z ní vytrysknout slaný pramen, Athéna na Akropoli zasadila olivovník, který Kekrops shledal užitečnějším a přisoudil vítězství Athéně. Po jejím boku byl pak uctíván na athénské Akropoli ještě v archaickém období, stejně jako jeho příbuzný Erechtheus, rovněž napůl člověk, napůl had, jemuž byla spolu s Poseidónem koncem 5. století př. Kr. zasvěcena západní síň slavného Erechtheia.

Rovněž obludní obři Giganti jsou jako synové bohyně Země zobrazováni s hadími ocasy namísto nohou. Jejich boj s Olympany, popisovaný poprvé Hésiodem, se stal rovněž oblíbeným námětem ve výtvarném umění. Gigantomachie zdobila např. Pergamský oltář, pokládaný ve starověku za jeden z divů světa, kazeta s okřídleným Gigantem s hadíma nohama vystavená ve stálé expozici (L 120) zdobila strop chrámu Athény Polias v maloasijské Priéné.

BÁJNÍ NETVOŘI

Podobně jako Kentauři má i většina ostatních řeckých nestvůr svůj ikonografický předobraz ve starém Orientě a v Egyptě. Některé z nich situují řecké mýty do vzdálených a málo známých končin, řada z nich však bývá nedílně spjata s určitou řeckou lokalitou (Sfinga, Chiméra, Lernská Hydra, Nemejský lev), což naznačuje, že z Orientu či Egypta přejaly pouze vnější podobu, která podle řeckých umělců odpovídala nejlépe jejich povaze.

Původní podstata těchto fantastických stvoření však byla ještě v mykénské době spíše královská či dokonce božská než démonická, a jejich úlohou bylo ochraňovat brány paláců a měst, nikoli terorizovat domácí obyvatele.

Sfingy a gryfové se objevují už v mínójském umění, největší oblibě se však tyto tvorové těšili v korintském vázovém malířství (7.–6. století př. Kr.), jímž se procházejí v celých zástupech, doprovázení Sirénami, pantery a dalšími více či méně fantaskními zvířaty. Ačkoli se v mýtech jedná o obludy nebezpečné a lidem škodící, zde jsou zobrazovány většinou jako elegantní exotické šelmy, jichž se není třeba obávat, v duchu východních představ možná dokonce právě naopak. Teprve v attickém vázovém malířství se stávají protagonisty notoricky známých dramatických situací. Vedle toho se objevují po celou antiku také jako zcela běžný dekorativní prvek, který může ovšem zároveň plnit i funkci ochrannou. Takováto magická schopnost se přičítala především *gorgóneiu*, hlavě mrtvé Medúsy, ale v jistém směru zřejmě i Sfinze, jejíž přítomnost na sarkofázích a náhrobcích měla ochraňovat živé před mrtvými, a snad i ostatním bájným netvorům.

„NEJPRVE K SEIRÉNÁM PŘIJEDEŠ. TY ZVUČÍCÍ BOHYNĚ MOŘSKÉ
KOUZLEM KAŽDÉHO MÁMÍ, KDO ZAVÍTÁ K OSTROVU JEJICH.
KDOKOLI Z NEZNALOSTI SE PŘIBLIŽÍ, HLASY PAK SEIRÉN
USLYŠÍ, DOMŮ SE NEVRÁTÍ JIŽ, A NEMŮŽE K NĚMU
RADOSTNĚ PŘISTOUPIT ŽENA NI MALÁ ROBÁTKA JEHO,
NEBOŤ SEIRÉNY LSTNÉ, JEŽ SEDÍ TAM NA KRÁSNÉ LOUCE,
JASNÝM ZPĚVEM HO MÁMÍ – KOL NICH VŠAK HROMADY KOSTÍ
LEŽÍ TLEJÍCÍCH MUŽŮ, A NA KOSTECH ZVĚTRÁVÁ KŮŽE.“

Homér, Odysseia XII, 39- 46, přel. O. Vaňorný

Setkání se **Sirénami** líčí barvitě Odysseus na hostině u krále Fajáků. Jak ale tyto bytosti původně vypadaly a zda byly stejně půvabné jako jejich hlas, se z jeho vyprávění nedozvíme. Snad pro svůj líbezný zpěv jsou od archaického období zpodobňovány jako napůl ženy, napůl ptáci, někdy svůj zpěv provázejí také hrou na hudební nástroje. Podle pozdějších autorů jim však tuto podivnou podobu přičarovaly teprve žárlivé Múzy, které se Sirény opovážily vyzvat k soutěži ve zpěvu.

V korintském vázovém malířství jsou Sirény stejně jako ostatní fantastická stvoření především dekorativním prvkem, později se objevují hlavně ve funerálním kontextu (náhrobní stély, sošky kladené do hrobů), což souvisí spíše s bájí, podle níž byly kdysi truchlícími družkami mladé Persefony, kterou Hádés unesl do Podsvětí. Nejsou už zde totiž prezentovány jako zlovolní démoni, nýbrž jako bědující plačky. Jejich zpěv, kterým provázejí zesnulého na druhý břeh podsvětní řeky, ovšem zůstává stejně neblahý. Díky svému hudebnímu nadání se ve výtvarném umění objevují někdy také v Dionýsově nebo Apollónově doprovodu.

V korintském malířství se společnosti Sirén objevuje nejčastěji **Sfinx**. Právě ji seslala Héra na město Théby jako trest, když se zdejší král Láios provinil únosem a smrtí Pelopova syna Chrýsippa. Obluda se usadila před branou města a až do Oidipova příchodu rozsápala každého, kdo nedokázal odpovědět na proslulou otázku „Který živočich má jen jeden hlas, ale někdy dvě nohy, někdy tři, někdy čtyři a je nejslabší, právě když jich má nejvíc?“.

Jako součást báje o Oidipovi je Sfinx poprvé vyobrazena teprve na černofigurové amfoře ze 3. čtvrtiny 6. století př. Kr. Podobně jako Siréna se vyskytuje už od konce doby mykénské ve funerálním kontextu (boiótské larnaky, Klazomenské sarkofágy, náhrobní stély). Jeden z pozdějších náhrobních epigramů ji označuje obrazně jako "Hádova psa" - zastávala tedy zřejmě podobně jako její bratr Kerberos funkci strážkyně mrtvých.

Stejně oblíbeným motivem však byla Sfinga také na votivních darech (nejznámější je archaická Sfinga Naxijských, věnovaná Apollónově svatyni v Delfách) i v architektuře, dekoracích nábytku, apod. V naší expozici zdobí např. obložení etruského pohřebního vozu (L 6) nebo přílbu Athény ze sbírky Giustiniani (L 79).

"POBLÍŽE PAK ŽIJÍ STRAŠNÉ GORGÓNY,
TŘI SESTRY, S HADY VE VLASECH
A S KŘÍDLY, KTERÉ LIDI NENÁVIDÍ: "
NEB KDO JE ZHLÉDNE Z TVORŮ SMRTELNÝCH,
TEN BEZ DECHU SE SKÁCÍ, ZKAMENÍ.“

Aischylos, Prométheus, 767-801, přel. F. Stiebitz

Svého času byla **Medúsa** zřejmě nejkrásnější ze tří sester Gorgón (Medúsa, Sthenó a Euryalé), protože se do ní zamiloval sám Poseidón a svedl ji přímo v chrámu bohyně Athény. Uražená bohyně Medúsu za trest proměnila v okřídlenou obludu s obrovskými zuby, vyplazeným jazykem, křídly, mosaznými drápy, hady namísto vlasů a očima, jejichž pohled mění vše živé v kámen.

Když ji Perseus zahubil s pomocí Athény a štítu, který odrážel zhoubný zrak nestvůry, vyskočil z jejího těla okřídlený kuň Pégasos (jehož služeb později využil hrdina Bellerofón v boji proti Chimaiře) a obr Chrýsáór se zlatým mečem. Uřatou Gorgóninu hlavu si připevnila na prsní pancíř (*aigis*) bohyně Athéna (L 79, L 154).

Právě díky schopnosti odvracet nepřitele i méně hmotné zlo stala se Gorgónina hrozivě rozšklebená tvář magickým ochranným prostředkem, umisťovaným na budovy, zbroj, amulety a další šperky či mince. V řeckém výtvarném umění se objevuje od 7. století př. Kr., podle Homéra však měla zdobit už Agamemnónův štít, jedná se tedy o motiv velmi starý.

Gorgóna v orientální podobě vládčyně zvířat je v naší expozici zobrazena na obložení etruského vozu (L 5). V řeckém umění se stala vděčným námětem zejména scéna stětí Medúsy, provázeného zrozením Pégasa, které můžeme vidět i např. na metopě z chrámu C v Selinúntu v naší stálé expozici (L 27), a pronásledování Persea zbývajícími Gorgónami, které se chystají sestru pomstít.

Pitvořící se gorgóneion sice zůstává po celou antiku jedním z nejhojněji užívaných motivů, od poloviny 5. století př. Kr. jsou však umělci k Medúse milosrdnější než bohyně Athéna a zobrazují ji čas od času i v její původní podobě: jako krásnou mladou ženu, do níž se kdysi zamiloval sám Poseidón. Na nebezpečí upozorňují pouze svíjející se hadi ve vlasech.

Gryfové, exotičtí kříženci ptáka a lva, se ve výtvarném umění těšili nesmírné oblibě prakticky po celou antiku od mínójského období až po pozdně římské umění, málokdy však představují víc než atraktivní dekorativní prvek. Nedochoval se nám ani žádný z příběhů o gryfech ani hrdinech, kteří se s nimi musí utkat, v první polovině 4. století př. Kr. se však gryfové objevují i v narrativních dramatických scénách, které líčí jejich boje s Amazonkami či skýthským kmenem Arimaspů (*gryfomachie*). Tato skupina tzv. Kerčských váz získala své označení podle nejznámějšího naleziště těchto výrobků na Krymu (antické Pantikapaion).

Shodou okolností lokalizovali Řekové výskyt gryfů právě do těchto vzdálených a málo civilizovaných končin Černomoří a kavkazských stepí, Kerčské vázy ovšem vznikaly stejně jako většina klasické červenofigurové produkce v Athénách a vyvážely se i do mnoha dalších měst.

Ve společnosti orientálně vyhlížejících mužů jsou gryfové zobrazeni v naší stálé expozici také na reliéfu z trůnu z Dionýsova divadla v Athénách (L 189-192).

Z ŘECKÝCH LUHŮ A HÁJŮ

„LESNATÁ HORA DRYAD AŤ MLČÍ, I PRAMENY SKALNÍ,
TAKÉ BEČÍCÍCH STÁD SMÍŠENÝ UMLKNE HLAS,
NA SÝRINGU KDYŽ SÁM BŮH PÁN TEĎ LÍBEZNOU HRAJE,
VLÁČNÝ SPOUŠTĚJE RET NA ŘADU SPOJENÝCH TRŤIN.
VŮKOL PAK VODNÍ NYMFY SVÝCH BUJNÝCH KŘEPKOSTÍ NOHOU
ROZTANČILY SE V REJ S DRUŽINOU STROMOVÝCH VÍL.“

Platón, Epigramy 26, 427-347, přel. F. Novotný

Horské svahy, prameny a háje obývají nejen půvabné Najády, Dryády a houfy dalších nymf, ale také Satyrové, Silénové a Pán, bujnější a divočejší božstva nižšího řádu, která jsou těsně spjata s divokou přírodou, nebo ji přímo zosobňují. To se často projevuje i na jejich svérázném vzhledu:

Satyrové jsou vybaveni lidským tělem a tváří, koňskými (později kozlíma) ušima a ohonem a také nadprůměrným fallem. I jejich rozplácly nos, velká ústa, okrouhlé oči a bujné ochlupení připomínají zvíře, a na attických vázách z přelomu 6. a 5. století př. Kr. také šklebicí se Medúsu. Není tedy divu, že se jejich maskám, stejně jako *gorgóneiu*, přikládala schopnost odvracet zlé síly a že se na ochranu před urknutím umisťovaly na sarkofágy, zbroj nebo nádoby. Jejich přítomnost na měsídlech, pohárech a číších může mít ovšem i žertovně varovný podtext.

Komickému založení těchto bytostí odpovídá i jejich přítomnost v tzv. satyrském dramatu, lascivní frašce, která v řeckém divadle vytvářela odlehčující protipól tragických představení a která zažívá největší rozkvět v 5. a 4. století př. Kr.

Méně veselý byl osud nejznámějšího ze Satyrů Marsyi, který našel flétnu odhozenou bohyní Athénou, naučil se na ni hrát a získal o svém umění tak vysoké mínění, že se odvážil se vyzvat na hudební souboj samotného Apollóna. Soutěž skončila Satyrovou porážkou a stažením z kůže zaživa.

Silénové díky příbuzné fyziognomii často splývají se Satyry. Svéráznou individualitu mezi nimi představuje pouze starý Papposilénos ("taťka Silénos"), olysalý podnapilý stařík, který je otcem všech ostatních Silénů, a kupodivu i vychovatelem malého Dionýsa.

"Nahoře hladký a dole drsný a kozlí" rohatý **Pán**, jak jej nazývá Platón, je na první pohled blízkým příbuzným Satyrů. Jeho původ je ale mnohem vznešenější - zplodil ho bůh Hermés s nymfou Dryopou, která však při pohledu na zrudlé novorozeně v hrůze utekla. Stejně nepříznivé reakce vzbuzoval Pán i u ostatních nymf - Sýrinx dala před jeho objetím přednost proměně v rákos, ze kterého si Pán vyrobil flétnu, z nymfy Pítys se stala borovice.

Větší úctě se jakožto bůh lesů, lovců a ochránce stád těšil Pán především u venkovanů, hlavně pastýřů, kteří mu přinášeli oběti do svatyněk v jeskyních a na horských svazích. V 5. století př. Kr. se však Pánův kult nečekaně rozšířil ze zaostalé Arkádie do celého Řecka. Měla k tomu přispět příhoda, kterou zaznamenal Hérodotos: poslu, který byl vyslán z Athén do Sparty se žádostí o pomoc proti Peršanům, se prý cestou v horách zjevil bůh Pán a slíbil Athéňanům vítězství, pokud ho budou uctívat. Vděční

Athéňané věřili, že za vítězství u Marathónu vděčí právě Pánovi, a zbudovali mu svatyni v jeskyni pod Akropolí.

Další nečekané obliby dosahuje tento bůh u řeckých filozofů, kteří se v něm na základě etymologického výkladu jeho jména (řecké "PÁN" - "vše") pokoušejí odhalit božstvo ještě mocnější, pronikající a hýbající celým světem (Platón, orfikové).

Protože se Satyrové a Silénové vyskytují ve větším počtu, byl podle jejich vzoru i Pán, navzdory svým nevalným milostným úspěchům, už v 5. století př. Kr. obdařen celým hejnem nezbedných Panisků, neboli "malých Pánů".

Většina těchto rozjivených būzků byla záhy začleněna do Dionýsova roztančeného průvodu holdujícího vínu (*thiasos*), oblíbeným tématem ve výtvarném umění bylo také jejich laškování s nymfami nebo Mainadami.

I v helénismu si Pán podržuje svou groteskní podobu vilného kozlího démona (z nějž se v křesťanském umění stává ďábel), ale Satyrové se výrazně polidšťují: většinou je prozrazují pouze bujně účesy, špičaté „elfí“ uši a zvířecí kůže namísto šatů. V této době se také vyhraňuje velmi oblíbená kontrastní dvojice starého a mladého Satyra. Vedle scén s dionýsovskou tematikou bývají tito būzci zobrazováni v poklidném přírodním prostředí a náladě téměř rozjímavé. Souvisí to s narůstající oblíbou pastýřských idyl, která se výrazně prosazuje i v literatuře, a která později zažívá renesanci v Římě za raného císařství, kdy se stala búkolická zátiší s Pánem hrajícím na flétnu nezbytným módním doplňkem všech zahrad a parků.

V naší expozici jsou vystaveny odlitky Práxitelova Odpočívajícího Satyra (L 265) a Nalévajícího Satyra (L 103) a helénistické žánrové sousoší Pána s Dafnidem (L 146)

K Dionýsovu průvodu se připojili v helénismu také drsní obyvatelé thessalských hor **Kentaury**, napůl muži, napůl koně. Původně nebyli o nic méně divocí než jejich dědeček Ixión, který se pokusil znásilnit samotnou Héru, vzali si však poučení z jeho neblahého konce (Zeus Ixióna přivázal k ohnivému kolu, které se neustále kutálelo po obloze) a věnovali svou nežádoucí pozornost výhradně smrtelným ženám.

Stalo se tak kupříkladu na svatbě krále Lapithů Peirithoa, kdy se Kentaury rozvášnění vínem vrhli na lapithské ženy. V následující bitce však byli za přispění hrdiny Thésea poraženi a zahráni do hor. Konflikty s Kentaury měli také Péleus a Héráklés, jemuž se Kentaurec Néssos pokusil při přechodu přes řeku unést manželku. Hrdina ho smrtelně zranil šípem, důvěřivá Déianeira se ale nechala umírajícím Néssem přesvědčit, že jeho krev dokáže zajistit věrnost, zachytila ji do nádoby a později s ní napustila manželovy šaty. Namísto kýžené manželské idyly však Hérákla otrávenou krví zahubila.

Řecké báje však znají i Kentaury lidem přátelské a moudré: starý Cheirón byl dokonce učitelem celé řady řeckých hrdinů: Pélea, Peirithoa, Dioskúrů Kastóra a Polydeuka a především Achillea.

Nejstarší zpodobení řeckého Kentaura pochází z lokality Lefkandi na ostrově Eubóia z doby kolem roku 900 př. Kr. (protogeometrické období). Obvykle mívají lidské tělo pouze od pasu nahoru, zvláště v archaickém a klasickém období se však můžeme setkat i s Kentaury s lidskýma předníma nohama.

Slavná bitva mezi Lapithy a Kentaury (*kentauromachie*), která se strhla na Peirithoově svatbě, se stala symbolem vítězství civilizovaných Řeků nad polozvířecími barbary a velmi oblíbeným námětem zejména v klasickém období. Nejslavnější vyobrazení se nám dochovalo ve štítové výzdobě Diova chrámu v Olympii, jejíž část lze spatřit v naší stálé expozici (L 69-72), a na metopách Parthenónu, z nichž je vystaven fragment s hlavou Kentaura (L 91). S postupem doby se však divoké Kentaury řeckým umělcům

přece jen podařilo zcivilizovat. Přestali být brutálními divochy, kteří ohrožují a porušují lidské řády, a díky svému bizarnímu zjevu a zálibě ve víně se v helénistickém umění se stávají součástí Dionýsovy bujné družiny.

MEZI NEBEM A ZEMÍ

Také okřídlení mužští i ženští démoni se objevují už ve starém Orientě. Jejich perutě ovšem nesymbolizují pouze schopnost volného pohybu prostorem. Mnohdy totiž bývají přisuzovány bytostem, které se pohybují mezi nebeskou sférou a zemí, aby zprostředkovaly lidem vůli bohů. U Řeků přísluší takovýto úkol především Diově hlasatelce Íridě (která také spojuje nebesa a zemi v podobě duhy), bohyni vítězství Níké, a v miniaturní verzi také poslu bohů Hermovi. Jako Boží poslové neboli andělé přeletěly tyto okřídlené postavy i do křesťanského umění.

Křídly je v řecké mytologii obdařen také **Erós**, v jeho případě však křídla nesymbolizují poněkud podřadné postavení posla, ale spíše nezávislost - Erós nepodléhá žádnému z bohů, nýbrž všichni podléhají Erótovi.

Ten ovšem nebyl v původních představách Řeků roztomilým buclatým hošíkem, který poletuje na zlatých křídélkách a pohrává si s lukem. Byl chápán jako mocná pohlavní síla pudící k plození, bez jejíhož působení nemůže vzniknout život. Proto se také sám zrodil z Chaosu na samém počátku všech věcí, aby svět, jak jej známe, mohl vůbec povstat. Až mnohem později se jeho rodiči stali Arés a Afrodíté.

Erós je tedy nejstarším z bohů, s postupem času však mládne: v klasické době bývá zobrazován jako jinoch (metopa z Parthenónu L 89 v naší expozici ho zachycuje pod slunečníkem ve společnosti Afrodítě, Práxitelův Erós z Centocelle L 106) a v helénistickém umění se z něj stává hravé děcko s lukem a šípy, ztělesňující dětinskou líbeznost i krutou rozmarnost lásky:

„SNADNO SE POZNÁ I V DAVU, JE CHLAPEC NÁPADNÝ ZJEVEM.
NEMÁ BĚLOSTNOU PLEŤ, SPÍŠ OHNI PODOBNOU. OČI
PRONIKAVÉ A ŽHAVÉ, ŘEČ SVŮDNOU, SRDCE VŠAK ŠPATNÉ,
NEBOŤ NEMLUVÍ NIKDY, CO MYSLÍ, HLÁSEK MÁ SLADKÝ,
BOHUŽEL NITRO JAK ŽLUČ, JE TO BEZCITNÝ, PROHANÝ MÁMIČ,
HLAVU MU KRÁŠLÍ BUJNÉ KADERĚ, ČELO JE DRZÉ.
JAKO KŘDLATÝ PTÁK ON OD MUŽE PŘELÉTÁ K MUŽI,
TAKÉ OD ŽENY K ŽENĚ, A HNÍZDÍ KDESI AŽ V ŇADRECH.
MÍVÁ DOCELA MALINKÝ LUK A NAD LUKEM STŘELU:
NENÍ TO VELKÁ STŘELA, A PŘESTO DOLETÍ NEBES.“

Moschos, přel. R. Kuthan

Erós našel přirozené uplatnění zejména při svatebních příležitostech. Jihoitalská váza v naší expozici ho ukazuje jako mladistvého průvodce slavnostně vystrojené nevěsty, které podává buď jablko nebo vejce - snad jako symbol nového života v narážce na orfický mýtus o stvoření světa, podle kterého snesla bohyně Noci stříbrné vejce, ze kterého se narodil Erós a skrze něj vzal tedy počátek i celý svět. Podle orfiků patřil Erós ke smíšeným bytostem nejen díky křídům - byl hermafroditní a měl čtyři hlavy: lva, býka, hada a berana.

Také Apuleiem citovaná báje o Erótovi, který sám podléhá lásce ke smrtelnici, a Psýché, která musí překonat řadu nebezpečí a splnit tři těžké úkoly, než odčiní následky své zvědavosti a nedůvěry a získá svou lásku i nesmrtelnost, není pouhou romantickou pohádkou, ale filozofickým podobenstvím o lidské duši.

Jména **Níké** značícího vítězství se často používalo jako přídomku bohyně Athény, Hésiodos však tuto bohyni řadí ještě před olympskou generaci. U Homéra darují hrdinům vítězství sami bohové osobně (Athéna, Zeus, Apollón), jak však Olympané stále řidčeji sestupují ze svých oblačných výšin mezi smrtelníky, začíná za ně tuto práci (samozřejmě podle pokynů shůry) obstarávat okřídlená Níké. Nemá sice svou vlastní mytologii ani samostatný kult, o to pestřejší a bohatší je však její ikonografie. Objevuje se všude tam, kde dochází k nějaké konfrontaci, především tedy v hrdinských výjevech nebo scénách ze sportovních či hudebních klání, aby vavřínem či stuhou ověčila vítěze, tropaion nebo obětního býka.

V miniaturní podobě bývá personifikované Vítězství atributem Dia nebo Athény (Feidiův Zeus v Olympii, Athéna Parthenos), od helénismu doprovází panovníka a ještě později již jako římská Victoria císaře.

Vděčné vítězné obce či vojevůdci zasvětili Níce také řadu votivních soch. K nejznámějším patří Paióniova Níké z Olympie z konce 5. století př. Kr. a slavná helénistická Níké Samothrácká, či archaická Archerмова Níké z Délu, která je ke spatření v naší stálé expozici (L 38).

Okřídlená „jitrorodá růžovoprstá“ **Éós**, jak ji nazývá Homér, není pouhou poetickou personifikací ranních červánků, která každé ráno zapřahá sluneční vůz, aby na Olympu vyzvedla bratra Héliu a putovala s ním celý den po obloze. Svým rodem náleží ke starší generaci kdysi mocných předolympských božstev.

Podobně jako Zeus proslula Eós zálibou v únosech mladých pohledných smrtelníků. Byl mezi nimi například Orión, Kefalos nebo Tithónos, pro kterého si Éós vyprosila od Dia nesmrtelnost. Protože však zapomněla požádat zároveň o dar věčného mládí, scházela Tithónos věkem, až se nakonec scvrklul a proměnil v cikádu.

Vedle větrů a hvězd byla Eós také matkou hrdiny Memnóna, krále Aithiopů, kterého zabil před Trójou Achilleus. Právě jako truchlící matku svírající v náručí padlého syna ji zachycuje jedna z nejznámějších vázových maleb. Častěji však bývá zobrazována jako uchvatitelka mladých mužů nebo na slunečním voze, jehož koně jsou ovšem také okřídlení.